

עלון המשפט

ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה ו-
בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א
פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637, פקס: 02-5023655

גליון חודש חשוון ה'תש"ע גליון מס' 26

בית דין לענייני ממונות ובית הוראה

בית הוראה לענייני ממונות "נתיבות חיים"
שע"י כולל חושן משפט "אוהל יוסף"

בית ההוראה מיועד לביור ענייני הקשורים לענייני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א - ה בין השעות 15:30-13:40, 13:
וביום ו' בין השעות 13:00-11:00. עם הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון: 02-502-3637
או כל היום בפקס: 02-502-3655

דוא"ל: E-mail: beisdin@neto.net.il

כמו"כ ניתן לקבוע תור לדיונים בביה"ד "נתיבות חיים"
בפני: 052-7642-346

Questions related to monetary issues
can be addressed to the institute via our
website: www.institutefordayanim.com

חדש: ניתן לקבל מענה לכל שאלה בדיני ממונות
באתר: www.institutefordayanim.com

תוכן העניינים

- א. פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק ה' –
למי ראוי להקדים לתת צדקה – חלק א'
- ב. חיוב הגזלן להשיג את הנגזל כדי להשיב לו
את הגזילה
- ג. ערעור על פסק דין של בית דין אחר

פסקי דינים – הלכות צדקה – חלק ה' למי ראוי להקדים לתת צדקה – חלק א'

הרב יוסף פליישמן שליט"א

הקדמה: לאחרונה יש תעמולה רבה בעלונים ובעוד פרסומים, שבהם לשכנע את הציבור לתרום למטרה פלונית או אלמונית. תעמולה זו כוחה יפה כדי להלהיב את לב הציבור להרבות בצדקה, אבל עצם השאלה למי לתרום את כספי הצדקה הוא ענין הלכתי מובהק, המבואר בחז"ל בכמה מקומות על פי דרשות מן הפסוקים ונידון בהרחבה בשולחן ערוך ובפוסקים. אשר על כן, אדם שיש בידו כספי צדקה, חייב להקדים ולתת את הכסף לפי הסדר המבואר בפוסקים, וכפי שיבואר להלן:

1. הצלת נפשות קודמת לכל מטרה אחרת¹, ואפילו להחזקת תלמוד תורה². דוגמאות להצלת נפשות: פדיון שבוי שנשקפת סכנה לחייו³, עני שאין לו אוכל ועלול לגווע מרעב⁴ וחולה שזקוק לטיפול רפואי להצלת חייו.
2. החזקת תלמוד תורה, כגון לתמוך בכולל, בישיבה ובתלמוד תורה, קודמת לבניית בית הכנסת ולצדקה לעניים שלא נשקפת סכנה לחייהם⁵.

1. כן נפסק בשו"ע סי' רנא סעיף יד, ומקורו בשו"ת הרא"ש כלל ו סי' ב שאפילו אם אספו כסף לצורך תלמוד תורה, מותר לשנותו עבור המס להגמון, מכיון שישנם עניים שאין להם את הכסף שההגמון דורש, והגויים יכו אותם ויפשטו אותם ערומים, ויש בזה פיקוח נפש שקודם לכל. המהרש"ל בפירושו על הטור שם הקשה על דברי הרא"ש מגמ' במגילה דף טז ע"ב "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות", הפרישה מתוך תלמוד תורה גדול רק אם הצלת הנפשות תהיה על ידי אחר, אבל אם על ידי תלמוד תורה לא יוכלו להציל נפשות, הצלת נפשות עדיף. ובדרישה כתב באופן אחר שהרא"ש מיייר רק אם עדיין יישאר כסף מצומצם לתלמוד תורה, ואז מותר לשנות חלק מהכסף להצלת נפשות, אבל אם יתבטל תלמוד תורה לגמרי, תלמוד תורה עדיף. הט"ז בסק"ו הביא את הדרישה וחולק עליו שבודאי יש לבטל תלמוד תורה מפני הצלת נפשות, ומתוך קושיית המהרש"ל בדרך אחר, ועל פי דבריהם סתמנו שהצלת נפשות קודמת. 2. בשו"ע סי' רנא סעיף ט נפסק שצדקה עבור כסות של תלמיד חכם קודמת לחיות של עם הארץ, ומקורו מהירושלמי בסוף הוריות, ולכאורה נראה מזה שצדקה לתלמיד חכם קודמת להצלת נפשות של עם הארץ. אמנם החיד"א בספר שערי יוסף הוריות דף יג ע"א מפרש המילה 'לחיות' שהכוונה למזונות כפי הרגלו אבל לא לחיים ומות, וכן המראה הפנים על הירושלמי שם התקשה בדברי הירושמי איך אפשר לדחות חיי נפש של עם הארץ משום כסות, והביאו בספר מנחת פתים על השו"ע שם ולפי הנראה מסכים עמו. אבל הבית יוסף שם כתב שהכוונה לחיים ממש. וצריך עיון בדברי הבית יוסף שבסעיף יא הביא המעשה מב"ב דף ח ע"א שרבי הצטער על שפרנס עם הארץ בשני בצורת הוא ומפרש שהיו תלמידי חכמים צריכים לכסף זה, אבל בלא זה אסור לסרב ליתן כסף לעם הארץ אם יכול למות ברעב, ויש ליישב שהיה צריך את הכסף בשביל כסות של תלמידי חכמים ולא דווקא בשביל מזונות. וכן בחידושי הריטב"א בב"ב שם כתב "ולא ימות ברעב הא לאו הכי מצוה להחיותו וקרי וחי אחיך עמך כל היכא שאינו מין או משומד", וקשה לומר שבגלל כסות של תלמיד חכם או של אשת חברי יש להניח לעם הארץ למות. בנוסף לזה הש"ך בס"ק טז שם (אף שמפרש כפירוש הבית יוסף, מכל מקום) כתב שבזמנינו אין תלמיד חכם בגדר זה, ואף שהרבה חולקים על הש"ך, מכל מקום אפשר לצרף לדעת החיד"א ודעימיה והצלת נפשות קודמת לכל דבר. וכן כתב בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סי' קמד שבודאי אי אפשר לומר שכסות של תלמיד חכם קודמת להצלת נפשות של עם הארץ. 3. וכן פסק בשו"ע סי' רנב סעיף א "פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן, ואין מצוה גדולה כפדיון שבויים", ומקורו בב"ב דף ח שפדיון שבויים היא מצוה רבה. ומה שכתבנו שדווקא אם נשקפת סכנה לחייו, כן משמע בגמ' שם ששבי קשה ממיתה כיון שיש בו רעב ומיתה. ולפי זה אדם שיושב בבית סוהר וכל צערו הוא רק שאינו יכול להסתובב חופשי, אינו כלול במעלה זו של פדיון שבויים, אף שבדרך כלל אף במקרה זה מצווה לעזור לו להשתחרר, ועיין בפתי תשובה סי' רנא סק"א שלפעמים אין מצווה לשחררו. ואם יש חשש שייטמע בין הגויים יש הרבה מקרים שדינו כסכנת נפשות, ועיין באו"ח סי' שו סעיף ד ובמשנה ברורה שם. 4. כן כתב בספר חכמת אדם כלל קמה סעיף ז 'מחוסרי לחם, אף על פי שהם בריאים, בזמן הרעב הוא קודם לכל הצדקות'. 5. כן נפסק בשו"ע סי' רמט סעיף טז והמקור הוא בירושלמי פאה פ"ח ה"ח "רבי חמא בר חנינא ורבי הושעיה הוון מטיילין באילין כנישתא דלוד אמר רבי חמא בר חנינא לרבי הושעיה כמה ממון שיקעו אבותי כאן אמר ליה כמה נפשות שיקעו אבותיך כאן לא הוה אית בני נש דלעיין באורייתא", והיינו שרבי חמא התפאר באבותיו שבנו בית הכנסת בלוד ורבי הושעיה השיב לו שיותר טוב היה אם היו נותנים את הכסף לתלמידי חכמים שרוצים לעסוק בתורה. ומטעם זה נפסק בשו"ע סי' רנט סעיף ב "צדקות שהתנדבו לצורך בית כנסת... יכולים בני העיר לשנותם לצורך בית המדרש או תלמוד תורה אבל לא מתלמוד תורה לצורך בית הכנסת", שיותר לשנות לדבר שיש לו דין קדימה ולא להיפך. וכל שכן שתלמוד תורה קודם לצדקה לעניים, שהרי נפסק בשו"ע (יובא בדין הבא) שאף בנין בית הכנסת עדיף מצדקה לעניים, וכן כתב בספר חכמת אדם כלל קמה סעיף ז.

3. נחלקו האחרונים אם החזקת תשב"ר (חיידר) קודמת לתמיכה בתלמידי חכמים (כולל), או שתלמידי חכמים קודמים לתשב"ר.⁶
4. נחלקו הפוסקים⁷ אם בניית בית כנסת⁸ והחזקתו⁹ קודמים לצדקה לעניים שלא נשקפת סכנה לחייהם, או שעניים קודמים לבית הכנסת. ויש שכתבו שאם חסר בית כנסת בעיר (כגון שאין מספיק מקומות לבני העיר בבתי כנסת הקיימים, אבל לא כשחוג מסוים מעוניין בבית כנסת נפרד), או שחסר כסף להחזקת בית הכנסת והציבור זקוק לו, יש להעדיף את בית הכנסת לכל הדיעות¹⁰, וכן מסתבר¹¹. ולכן אם חסר כסף להחזקת בית הכנסת רשאים הגבאים לפרסם שאין לתרום לעניים שבאים לבקש כסף בבית הכנסת, על חשבון הצדקה לקופת בית הכנסת¹². ויש שכתבו שבמקרה הפוך, שהעניים זקוקים לדברים בסיסיים, אף שלא נשקפת סכנה לחייהם, וכגון שאין להם כסף לחתן את ילדיהם בצורה מינימלית, ובית הכנסת זקוק רק לשיפוץ שאינו הכרחי, עדיף לתרום לעניים לכל הדיעות¹³.
5. אדם שיש לו קרובים עניים ויש תלמידי חכמים עניים שאינם קרוביו, הרבה פוסקים סוברים שהקרובים קודמים¹⁴, ויש חולקים שתלמידי חכמים קודמים לכל הקרובים¹⁵ חוץ מאביו¹⁶. ומסתבר שאם יש אחרים שדואגים לתלמידי חכמים ואינם דואגים לקרוביו, שקרוביו קודמים לכל הדעות, כיון שהחיוב מוטל על הקרובים¹⁷.
6. נחלקו הפוסקים אם עניי עירו אינם תלמידי חכמים וישנם תלמידי חכמים עניים בעיר אחרת מי קודם. הרבה פוסקים סוברים שעניי עירו קודמים¹⁸ ויש סוברים שתלמידי חכמים קודמים¹⁹.

6. מצד אחד אמרו חז"ל בשבת דף קט"ז ע"ב שלימוד התורה של תינוקות של בית רבן חשובה יותר מלימוד התורה של האמוראים, מכיון שאין בהם חטא, ומצד שני כתוב "אוהב ח' שערי ציון מכל משכנות יעקב" ואמרו בברכות דף ח ע"א ששערי ציון הם השערים המצויינים בהלכה, שהם חשובים ביותר. בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג צד מיישב שביתור צריך בעלי הוראה, ואם יש כבר בעלי הוראה, תינוקות של בית רבן קודמים. ולכן, יש להקדים לפרנס מורי הוראה או אברכים שלומדים הוראה, ואחר כך יתנו לתינוקות של בית רבן ואחר כך לכל ישיבה. בשו"ת מהרי"א יו"ד סי' שטו ובח"ג סי' רמג כתב שכל החזקת תלמיד חכם קודמת להחזקת תשב"ר, כיון שהם יגיעים בתורה, ולפעמים הם חולים. ומוכיח כן מהירושלמי שהובא בהערה 5 שכתוב "בני נש דלעיין באורייתא" ולא הזכיר תשב"ר שהוא יותר שכיח. מאידך בשו"ת משפטי שמואל סי' סה כתב שהחזקת תשב"ר קודמת כיון שאין בהם חטא. בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קמד אות ב הביא את דבריו ונשאר בצריך עיון. וכן מעורר שם שבחור עד גיל 20 אין בו חטא מכיון שאינו נענש בדיני שמים, ויש לו המעלה של תשב"ר לדעת המשפטי שמואל. 7. בספר תשב"ר קטן (לר' שמשון ב"ר צדוק תלמיד מהר"ם מורטנבורג) סי' תקלג מביא גירסת אחרת לירושלמי שהובא בהערה 5 וז"ל: "רבי מחוי ליה לרב תרעא דבי כנישתא דקא בני אמר ליה וכי לא הוה תמן בר אנש למילף באורייתא או חולים מוטלים באשפה קרא עליו המקרא וישכת ישראל את עושהו ויבן היכלות. מכאן הביא הרב ר' שמואל מבונבערג ראה שיותר טוב ליתן צדקה ללמוד נערים מליתן צדקה לבית הכנסת". והמהרי"ק בשורש קח מדייק מדבריו שלא הקפיד רב רק על צדקה לתלמידי חכמים או לעניים המוטלים לאשפה (ומשמע בספר חכמת אדם שם שחולה המוטל באשפה הוא מסוכן שימות) אבל לא על צדקה לסתם עניים, ואם כן יש לדייק להיפך שבנין בית הכנסת קודם לצדקה לעניים. בשו"ע סי' רמט סעיף טז מובא דעת המהרי"ק בשם "יש מי שאומר" ואינו מובא מי שחולק עליו. אמנם בביאור הגר"א ס"ק"ב כתב שלפי גירסת הירושלמי שלנו לא היתה טענה כלל מענין צדקה לעניים, ואם כן אי אפשר לדייק דיוק זה, ואפילו לפי גירסת התשב"ר אין הדיוק מוכרח. ועוד שבתוספות ב"ב דף ט סוף ע"א מוכח שחולק וסובר שצדקה לעניים עדיף על בנין בית הכנסת. והעמק באפחית בהחלית שאילתא סב מדייק שהשאלות טובה כחתוספות והגר"מ שצדקה עדיף מבנין בית הכנסת, וכתב שדין זה תלוי בגירסת הגמ' בכ"ב דף ג ע"ב. החכמת אדם כלל קמה סעיף ז סותם כהמהרי"ק. 8. בשו"ת שבט הלוי ח"ט סי' קצט כתב שעד כאן לא חידש המהרי"ק שבנין בית הכנסת עדיף מצדקה לעניים רק במקום שאין בית הכנסת כלל, אבל במקום שיש בית הכנסת אלא שכל חוג רוצה בית כנסת נפרד, צדקה לעניים קודמת. עוד חידש שבזמנינו מצוי שמשמשים בבתי כנסיות עבור כוללים או לסדר קביעות עתים בערב ולשיעורי תורה, וממילא יש בית הכנסת גדר של החזקת תורה ואפילו לדעת הגר"א קודם לצדקה. 9. בתשובת מהרי"ק שהובא בהערה 7 מדובר לענין הדלקת נרות בבית הכנסת ואף על פי כן כתב שקודמת לצדקה לעניים. וכן כתב בספר חכמת אדם שם ובשו"ת שבט הלוי שם. 10. כן כתב הערוך השולחן בס' רמ"ט סעיף ג והטעם שהיה עדיין אין להם כסף לבית הכנסת מינימלי או לתחזוקה מינימלית. והעניים יש להם צרכיהם הבסיסיים. ומוכיח כן מדברי המהרי"ק שצדקה עדיף מבנין בית הכנסת, ואם כן יש לומר שדין זה נחלקו עליו, ולא על בנין בית הכנסת הכרחי. 11. כי בנין בית הכנסת כשאין בית כנסת אחר הוא צורך אישי של כל אחד, כמו שנפסק בחו"מ סי' קסג סעיף א שכופין בני העיר זה את זה לבנות בית הכנסת, וצרכים אישיים קודמים לצרכי עניים וכמו שכתב הרמ"א בס' רנא סעיף ג. ובדומה למה שכתב בספר ראשון לציון שם שכל הדין שיש להקדים צדקה לאביו לפני שיתן לבנו הוא רק בבן שש, אבל קטן מבן שש ודאי קודם לאביו כיון שמוזנותיו הם חוב אישי שלו ולא מדין צדקה. וכן מוכח עוד ממה שכתב שם על דברי הרמ"א בסעיף יג שלא לשכור רב ממוענת צדקה שגנאי הוא לרב להתפרנס מן הצדקה, והקשה הראשון לציון שבלא טעם זה כיון שבני העיר כופין זה את זה לשכור רב, כמו שנפסק באו"ח סי' נג סעיף כד, אין אפשר לעשות כן מכספי צדקה, ומיישב שהם מוסיפים לרב יותר מכדי צרכו שהתנו עמו. ועל כל פנים מוכח שכל דבר שהוא חוב, וכגון בנין בית הכנסת, חמור יותר מצדקה לעניים. כספן זה אינו בא על חשבון הצדקה אלא שהוא חלק מהוצאותיו האישיות. ואפילו אם נותן יותר מחלקו (וכגון שהטילו סך קצוב על כל אחד, ויש שאינם נותנים את השיעור שהם מחוייבים), שאז רשאי לתת לבית הכנסת מכספי צדקה, מכל מקום כיון שבית הכנסת נחשב לצרכו האישי הרי הוא קודם לאשר צדקה, וכמו שכתב הרמ"א בסעיף ג. 12. בספר צדקה ומשפט פ"ג הערה טו מסתפק אם הגבאים רשאים לנוע את העניים מלהתרים בבית הכנסת. בטענה שאין להם מספיק כסף כדי לתחזק את בית הכנסת. אמנם פשיטא ליה שרשאים לפרסם שלא יתנו צדקה על חשבון התרומות להחזקת בית הכנסת. 13. כן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ט סי' קצט, שאף אם העניים לא ימתו ברעב, עם כל זה, הם הצדקה נחוצה להם עבור דברים הכרחיים, כגון כסף עבוד לידיהם, הרי זה עדיף מלפאר בני הכנסת. ומסתבר שאם השבט הלוי חולק על הערוך השולחן שבהערה 10, אלא מיידי כשיש לכל אחד מקום בבית הכנסת, רק שרוצה לתרום כדי לשפץ ביתו פאר והדר, ועל זה כתב שצרכי העניים ההכרחיים קודמים. וכן מסתבר שאף הערוך השולחן יסכים לשבט הלוי, שהוא מיידי מצדקה שהיא להרחיב לעני, ולכן סבר שהרחבת בית הכנסת עדיפה. 14. כן כתב בשו"ת חכם צבי סי' ע, ומדייק כן מלשון הרמב"ם בהלכות מגנות עניים פ"ז הלכה יג "עני שהוא קרוב קודם לכל אדם", ותלמיד חכם הוא בכלל כל אדם וקרוב קודם לו. ואף שלענין מכירת שדה אמרו בב"מ דף קח ע"ב שאם יש לו קרוב ותלמיד חכם שרוצים לקנות, תלמיד חכם קודם, וכן לענין מת שכתב בצוואתו "נכסי לטוביה" ולא פירש איזה טוביה ויש לו קרוב בשם טוביה ויש תלמיד חכם בשם טוביה, הדין מבואר שכתובות דף פה ע"ב שהכוונה לתלמיד חכם, אף על פי כן אין להוכיח משם להלכות משם הצדקה נחוצה להם עבור דברים הכרחיים, שהיה בשני מהסוגיא בכתובות, ואינו מביא טענת החכם צבי כלל. החכמת אדם כלל לשכן, וכמבואר ברמב"ם שם, וכן אמרנו בספרי "לאחיך לענייך, אחיך זה קרובו לענייך אלו עניי ביתו" ועניי ביתו הם שכניו, וכן מפורש בתנא דבי איליהו ריש פרק כז שיש להקדים הקרובים לפני השכנים. דברי החכם צבי הובאו בהגהות רע"א על שו"ע סי' רנא סעיף ג ומשמע שמסכים עמו. וכן הביא החפץ חיים בספר אהבת חסד פ"ו סעיף ז להלכה, וכן פוסק הערוך השולחן בס' רנא סעיף ח. 15. בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' מז מביא את דעת החכם צבי וחולק עליו. וראייתו מהסוגיא בכתובות שהובאה בהערה הקודמת, ואף שאמרו שם ששכן קודם וצדקה אין הדין כן, אין זה פירכא שיש לאדם יותר קרוב הדעת לשכן מאשר לקרוב, ולכן אמרנו שהתכוון לשכן אף שמצד הדין הקרוב קודם, אבל תלמיד חכם, אם לא שמוצד הדין קודם, אין סברא שאדם מצד עצמו יקדים תלמיד חכם שלא כדין. וכן דעת הגר"ח פלא"גי בפירוש רוח חיים על שו"ע סי' רנא סעיף ג וראייתו מהסוגיא בכתובות, ואינו מביא טענת החכם צבי כלל. החכמת אדם כלל קמה סעיף ד מביא את הדין המבואר בשו"ע חו"מ סי' קעה סעיף ג שתלמיד חכם קודם לענין מכירת שדה, ורוחה את הראיה כטענת החכם צבי משכן ואינו מכריע את הדין. יש לציין שמוזנות בנים עד גיל שש קודמין לכל צדקה, כיון שהאב חייב לזונם מעיקר הדין, וצריך לזונם מכספי חולין ולא מכספי צדקה. ולפי שו"ת אגרות משה אה"ע ח"א סי' קו אין יותר מגיל שש האב חייב לזונם כשהם דרים יחד עם אשתו, והרבה חולקים עליו. 16. לענין פדיון שבויים שנינו בב"מ דף לג ע"א שרק רבו מובהק קודם לאביו, אבל תלמיד חכם שאינו רבו, אביו קודם. ומזה הוכיח הש"ך בס' רנא סעיף י"ז שאביו עם הארץ קודם לתלמיד חכם לענין צדקה. 17. בשו"ע סי' רנז סעיף ח מבואר שהחיוב לפרנס עני מוטל על הקרובים (פרטי דין זה יבוארו אי"ח בעלון הבא), וגבאי צדקה רשאים לסרב לפרנס עני שיש לו קרובים שחייבים בצדקה, ואם כן אם הקרובים יתנו את כספי הצדקה לתלמידי חכמים, לא יהיה לעני מהיכן להתפרנס. 18. כן מביא הפתחי תשובה בס' רנא ס"ק"ג בשם שו"ת שמש צדקה ח"א סי' י"ט שעניי עירו קודמים, וראייתו מהטור סי' רנא (אין הראיה מוכיחה כל כך). וכן פוסק הערוך השולחן בס' רנא סעיף ח, וטעמו, שכשם שמצינו שקרוב קודם לתלמיד חכם, על כרחך צריך לומר שהטעם הוא משום שקדימת קרוב נלמד מהפסוק הרי הוא קודם לתלמיד חכם שאינו נלמד מהפסוק, ומטעם זה הוא הדין עניי עירו שנלמד מהפסוק קודמים לתלמיד חכם. וכן כתב בשו"ת חתם סופר ח"ו סי' כז ד"ה והנה וז"ל: "על כרחך צריך לומר כיון דתלי קרא בה 'עני עמך' וממילא מוכח נמי דעניי עיר קודמים לעניי ארץ ישראל שהם תלמיד חכם שיש להם ב' מעלות מ"מ הכל תלוי בהעני עמך". ולפי דבריו אף המהרי" וי"ל בס' כו סובר כן. וקצת תימה על הפתחי תשובה (והאהבת חסד שיובא להלן) שלא הביאו דבריו. 19. בספר אהבת חסד פ"ו תפיב חסד ס"ק י"ד מביא את דעת השמש צדקה וחולק עליו. ומוכיח כן בשו"ת חתם סופר סי' רלד שפסק שאם עני עיר אחרת

7. עניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת²⁰, ואפילו לעניי ארץ ישראל²¹. ולכן, במקום שיש קופת צדקה של עניי העיר, ואין בה כל הכסף הנצרך, אין לתרום עבור קופה של עיר אחרת, אם לא שהמצב הכלכלי של עניי העיר האחרת גרוע משמעותית²².
8. שכנים קודמים לשאר אנשי העיר²³. גדר 'שכני' הוא – לאדם שגר בבית משותף שכיניו הם כל דיירי הבנין²⁴, ולאדם שגר בבית פרטי שכיניו הם דיירי שלושת הבתים הסמוכים²⁵. חלק מן הפוסקים הסתפקו אם יש להקדים שותף במשא ומתן לפני השכנים²⁶.
9. עניי ארץ ישראל קודמים לעניי עיר אחרת בחוץ לארץ²⁷.
10. הרבה פוסקים סוברים שדין 'עניי עירך קודמים' אינו אמור רק אם המצב הכלכלי של העניים בשני המקומות שווה, אבל אם לעניי עירו יש מספיק כסף עבור אוכל, ולעניי עיר אחרת חסר כסף עבור אוכל, או שלעניי עירו יש כל הצרכים הבסיסיים, רק שאין להם די כסף כדי לחיות ברמת החיים שהורגלו, ולעניי עיר אחרת חסרים צרכים בסיסיים, יש להקדים עניי העיר האחרת²⁸. וכן הדין לאותם פוסקים לענין עניי ארץ ישראל ועניי עיר אחרת, שיש להקדים עניי עיר אחרת בחו"ל, שהם במצב כלכלי גרוע, לעניי ארץ ישראל²⁹. [בעלון הבא נבאר בס"ד דין זה לענין שכנים, קרובים ותלמידי חכמים].

צריכים מזונות ועניי עירו אינם צריכים רק כסות יש להקדים עניי עיר אחרת, ולענין תלמיד חכם הדין הוא שתלמיד חכם הצריך כסות קודם לעם הארץ שצריך מזונות, הרי שמעלת התלמיד חכם היא יותר ממעלת עניי עירך. (ולפי מה שהבאנו בהערה הקודמת בשם החתם סופר יוצא שהוא סותר את עצמו.) ועוד ראייה מפדיון שבויים שאפשר לפדות תלמיד חכם ביותר מכדי דמיו, כמבואר בשו"ע סי' רנב סעיף ד, מה שאין כן בעניי עירך, (אפשר לדחות קצת ראייה זו שבפדיון שבויים יש שאלה של פיקוח נפש, אם לא יפדו ביותר מדמיו, ורק בתלמיד חכם התירו מכיון שהוא נצרך לציבור, אבל בכל צדקה שאין פיקוח נפש אפשר שעניי עירך קודמים.) וכן כתב בשו"ת דברי חיים ח"ב הו"מ סי' סח בפשיטות שתלמיד חכם קודם לעניי עירו. 20. כמבואר בב"מ דף ע"א וכן נפסק בשו"ע סי' רנ"א סעיף ג ובכל הפוסקים, והוא נלמד בספרי מפסוק (דברים טו ז) 'מאחד אחיך באחד שעריך' שעניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת. 21. כן פסק הש"ך בסי' רנ"א ס"ו, ומביא שם הוכחת הב"ח לדין זה ממה שסתמו בגמ' ב"מ דף ע"א ו"א שעניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת, ולא חילקו בין חו"ל לארץ ישראל. וכן פסק בשו"ת חתם סופר ח"ו סי' כ"ח ב"ח והש"ך, ומבאר מכיון שקדימת עניי העיר נלמד מפסוק 'העני עמך' שכל שהוא יותר 'עמו' יש לו קדימה לכל מי שאינו 'עמו'. אמנם, בספר פאת השולחן פ"ב סעיף כד חולק על הב"ח והש"ך וסובר שעניי ארץ ישראל קודמים, אבל הבאים אחריו חלקו עליו והסכימו עם הב"ח והש"ך ודחו ראיותיו של בעל פאת השולחן, ועיין בזה בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קל"ה אות ב. 22. כמבואר להלן בדין 10. 23. כן הביא הטור בסי' רנ"א בשם רב סעדיה גאון, וכן נפסק בשו"ע סי' רנ"א סעיף ג וז"ל: "והקרובים קודמים לשכיניו ושכיניו לאנשי עירו". לשון הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"ז הלכה יג הוא "ועניי ביתו קודמים לעניי עירו", והחכמת אדם בכלל קמה סעיף א מפרש המילה 'שכיניו' רצה לומר 'עניי ביתו', ואולי רצה להדגיש בזה שהטור והשו"ע שכתבו 'שכיניו' והרמב"ם שכתב 'עניי ביתו' התכוונו לדבר אחד. וכן כתב בשו"ת אמרי א"ש יו"ד סי' ק"א שאין מחלוקת בין הטור להרמב"ם. ובתנא דבי אליהו ריש פרק כז איתא "אם יש לו לאדם מזונות בתוך ביתו ומבקש לעשות מהן צדקה כדי שיתפרנסו אחרים משלו כיצד יעשה, בתחלה יפרנס את אביו ואמו, ואם הותיר יפרנס את אחיו ואחיותיו, ואם הותיר יפרנס בני משפחתו, ואם הותיר יפרנס בני שכונתו, ואם הותיר יפרנס בני מבוי שלו, מכאן ואילך ירבה צדקה עם שאר בני ישראל". הרב"ז על הרמב"ם כותב שמקור הדין הוא בספרי על הפסוק (דברים טו יא) 'לאחיך לענייך ולאבינוך בארצך', "לאחיך זה קרובו לענייך אלו עניי ביתו ולאבינוך בארצך אלו עניי עירו וכל הקודם בפסוק קודם לאחך". בשו"ת אמרי א"ש שם כתב שהמקור הוא מה שנאמר 'עמך' בפרשת הלוואה ושכן נקרא 'עמך'. 24. שכל הדירות בבית משותף נחשבים לחצר אחת או למבוי אחד לענין עירובין, נר חנוכה, נזקי שכנים וכדומה. ולפי מה שכתב בתנא דבי אליהו שאף לאותו מבוי יש דין קדימה, ממה נפשך יש להם דין קדימה. 25. בתנא דבי אליהו כתב שיש להקדים אותה שכונה, וכתב בספר דרך אמונה על הרמב"ם שם שגדר 'שכונה' הוא שלושה בתים, על פי מה שכתבו רש"י בגיטין דף ו' ע"א ד"ה משכונה ותוספות בכתובות דף כח ע"א ד"ה ואם היה כהן. (ויש לציין שבתנא דבי אליהו מוכח שמבוי יותר גדול משכונה, וכדעת התוספות שם, ולא כדעת הרא"ש ששכונה גדולה ממבוי). 26. לענין מת שכתב בצוואתו 'נכסי לטוביה' ולא פירש איזה טוביה ויש לו קרוב בשם טוביה ושכן בשם טוביה, הדין מבואר בכתובות דף פה ע"ב שהכוונה לשכן, וכתב הרא"ש שם ששכן הוא שותף שנושא ונותן עמו, ומקשה בשו"ת אמרי א"ש יו"ד סי' ק"א, שאם כן אף לענין צדקה היה צריך לומר שיהיה לשכן דין קדימה, ומיישב שבאמת שותף שנושא ונותן עמו עדיף מקרוב, ומה שכתבו הראשונים והשו"ע שקרוב קודם לשכן היינו רק בשכן שגר בשכונתו אבל אין לו משא ומתן עמו. או אפשר, שדין שותף במשא ומתן נאמר רק לענין 'נכסי לטוביה' ויש לחלק בין דין זה לדין צדקה. ולדעת כל הפוסקים שהובאו בהערה 14 אין דין שכן קודם לקרוב בהלכות צדקה, ובהכרח שיש לחלק ביניהם. בספר חכמת אדם כלל קמה כתב וז"ל: "וכמדומה לי שראיתי בספר קדמון, ואיני זוכר, דשכן רצה לומר מי שרגיל עמו, ולא מי שדר בשכונת ביתו, ובחושן משפט סימן קע"ה סעיף ג' עיין שם ובבבא מציעא דף ק"ח ברש"י משמע כטור, אלא צריך עיון דרשם איתא דשכן קודם לקרוב מדכתיב טוב שכן קרוב עיין שם". ובספר דרך אמונה שם ציון ההלכה סי' ק"ק רלג מפרש שאף לדעת החכמת אדם שכן שגר בשכונה קודם לבני העיר, אלא שמסתפק אם יש דין קדימה אף לשותף במשא ומתן, וכסברת האמרי א"ש. ומסתבר שכתב כן כדי שלא יקשה על החכמת אדם מהתנא דבי אליהו שמפורש שיש מעלה לבני השכונה יותר מלבני העיר. 27. המקור שיש דין קדימה לעניי ארץ ישראל הוא בספרי דברים פ"א קטז (הובא בבית יוסף סי' רנ"א) על הפסוק (דברים טו ז) "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך בארץ אשר היא נתן לך" - "אחיך, זה אחיך מאביןך כשהוא אומר מאחד אחיך, מלמד ששכן מאבין קודם לאחיך מאמך. באחד שעריך, יושבי עירך קודמים ליושבי עיר אחרת. בארצך, יושבי הארץ קודמים ליושבי חוצה לארץ... אשר ה' אלהיך נתן לך, בכל מקום". והיינו שהספרי מפרש שכל שמוקדם בפסוק יש לו דין קדימה. וכן נפסק בשו"ע סי' רנ"א סעיף ג. בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רל"ג-ד מחדש שעניי ירושלים יש להם דין קדימה על עניי שאר מקומות בארץ ישראל. אמנם כבר כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קל"ה אות ה שכונות החתם סופר היא רק לדריים בעיר העתיקה בחלק המקודש בקדושת ירושלים, שזה חלק קטן מירושלים של זמננו. 28. חידוש זה הציע השואל (שהוא הבית אפרים) בשו"ת חתם סופר יו"ד סי' רל"ד, והחתם סופר הסכים עמו וכתב בזה הלשון: "כל דבריו כנים ואמתיים ואינם צריכים אריכות וראיות הרבה ולא יחלוק אלא מי שחולק על האמת דכל הקדימות אינם אלא להקדים ולא לדחות נפשות חס ושלום, ועל כן אם שניהם שוים שצריכים להחיות נפשם בלחם צר ומים לחץ נאמר זה קודם אבל כשיש לאנשי ירושלים אפי' רק להם צר שוב אין להם שום תביעה עד שיגיע לכל אחת מעיירות האחרות ג"כ כשיעור הזה ושוב מהנותר שיצטרכו למותרות וכסות וכדומה יש הקדמה למוקדם עד שיהיה שווה בשווה בזה גם כן וכן בכל מילי לא אמרו לדחות אלא להקדים ולא עלה זה על הדעת מעולם". ובסי' קלא מבאר החתם סופר שיש ללמוד ממה שכתב בפסוק תחילה 'אביון', והיינו שתאב תאב קודם וכל שהוא יותר אביון הרי הוא קודם, ואז אם שניהם אביונים יש להקדים עניי עירך וכו'. יש לציין שלשון התנא דבי אליהו שהובא בהערה 23 אינו משמע כדעת החתם סופר, שכתוב 'ואם הותיר' ומשמע שכל עוד שאין להם כל צרכם והכסף 'מיותר' אין ליתן למדרגה הפחותה, אם לא שנחלק שרק לשכנים צריך ליתן כל צרכם ולא לעניי עירו. בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א סי' קמד נראה שחולק על החתם סופר, שכתב "שלא מציינו שצריך לדקדק בדין הקדימות של הקרובים לומר שהוא רק כשהוא שוין בצורך". אבל הרבה פוסקים (הדעת תורה ועוד) הביאו דברי החתם סופר לא כתב על עניי ארץ ישראל, מכל מקום לפי הכלל שכתב לענין עניי עירך הוא הדין לענין עניי ארץ ישראל, וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קל"ה אות ד.

הרב נפתלי בן חיים שליט"א – חבר כולל חו"מ אוהל יוסף

חיוב הגזלן להשיג את הנגזל כדי להשיב לו את הגזילה

שאלה:

- א. גנב בחו"ל ועבר לגור בארץ וחזר בתשובה ורוצה להשיב את הגניבה, האם חייב להחזיר את הגניבה לחו"ל, או שהגנב יטריח את עצמו לבוא לקבל את הגניבה.
- ב. תושב רכסים השתתף בחתונה בירושלים, בסיום החתונה לקח בטעות מעיל חורף של אחר ונוכח בטעותו רק לאחר שהגיע לביתו. האם הוצאות משלוח המעיל לירושלים הם עליו, או על בעל המעיל, מאחר שהוא נלקח בשוגג.

תשובה:

- א. גנב בחו"ל ועבר לגור בארץ נחלקו הפוסקים, ומספק חייב לטרוח להשיג את הנגנב ולהשיב לו את הגניבה, מכיון שהספק הוא ספק איסור ולא ספק ממון.
- ב. לקח מעיל חבירו בטעות לדעת הנתניבות חייב להביא את המעיל לבעליו כדין מזיק, ולדעת הקצות והישועות ישראל דינו תלוי במחלוקת, לדעת המחבר חייב מדון 'גרמי', ולדעת הרמ"א פטור.

ערעור על פסק דין של בית דין אחר

שאלה:

מעשים שבכל יום שבעלי דינים שהפסידו בדינם באים לבית דין אחר או לרבנים אחרים וקובלים שעיוותו להם את הדין, האם ראוי לבית דין השני לשמוע ולהתייחס לדבריהם, לעיין בפרוטוקול ובפסק הדין כדי לראות אם נפסק דין אמת, או שאין להם לעיין כלל בנידון שכבר נפסק בבית דין אחר. וכיצד על בית הדין השני לנהוג אם אכן רואה שעיוותו את הדין.

תשובה:

- א. אם הנתבע יצא זכאי בדין, אין הבית דין השני יכול להזמין את הנתבע לדין כדי להציג את טענותיו שנית.
- ב. אם הנתבע יצא חייב בדין, והבית דין השני רואה מתוך נימוקי הפסק שהבית דין הראשון ודאי טעה בדין, טעות שהדין חוזר, עליו להורות לנתבע שלא לקיים את הפסק. יש אומרים שאין לו לעשות כן רק אם נשאל על ידי הנתבע. וכן יש אומרים שעליו להקדים להתווכח עם הבית דין הראשון להוכיח להם את טעותם, ורק אם הבית דין מתעקש שלא לחזור, עליו לומר כן לנתבע.
- ג. בית דין שמתבקש להוציא ממון או לקיים פסק דין של בית דין אחר, עליו להסתמך על הבית דין הראשון שפסקו כדן. יש אומרים שבזמנינו אין הדין כן, אלא עליו לחקור אם נפסק כדן קודם שיוציא ממון, ויש חולקים. בדין זר או שיש ריעותא בפסק אין להסתמך על הפסק עד שיתברר, ויש אומרים שאף בדין שאינו שכח יש לברר.
- ד. בכל מקרה שבעל דין שהפסיד מבקש מבית דין אחר לעיין בפרוטוקול ובפסק כדי לראות אם אין בו טעות מוכחת, אין להימנע מלעשות כן. ויש שכתבו שאין לעיין בפרוטוקול ובפסק רק ברשות הבית דין הראשון, ומשמעות הפוסקים אינה כן.

מקורות

כתיבת נימוקים כדי להראות לבית דין אחר

ובאמת שיש לתמוה הרבה בדין זה שאין בית דין מדייקים בפסק בית דין אחר, שהרי מבואר בשו"ע סי' יד סעיף א' "ואם אמר כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני, שמא טעיתם, כותבים ונותנים לו". ובבית יוסף שם מביא בשם הרמ"ה שהמטרה בבקשת הנימוקים בכתב היא כדי שיוכל להראות לבית דין הגדול או לבית הוועד ולסתור את הדין. וכן כתב בסמ"ע שם סק"ג שאם יכתבו בית דין הגדול שטעו יחזירו לו מה שחייבו. עוד כתב הבית יוסף שביט הגדול אינם צריכים לכתוב נימוקים מכיון שאין לחוש שיטעו שאם כן אין לדבר סוף, ובב"ח שם אות ד כתב על זה "מיהו היכא דאיכא חשדא דנוטה הדין כנגדו ודאי דאפילו מבית דין הגדול כותבין לו כדי להראות לפני החכמים כדי שיהא נקי מהשם ומישראל ויש לדבר זה סוף". (ואפילו על מקרה שאין חשד כתב בשו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא חו"מ סי' א שרב שדן יחידי צריך לכתוב נימוקים אפילו אם הוא גדול הדור ומוסיף וז"ל: "ולא חשיד אצלי שום רב שימנע מלעשות כן אם לא שיוודע באמת שלא דן בצדק או בזדון או בשגגה וגם לבו מלהודות על באמת שטעה".

מכל נראה שאדרבא חז"ל חייבו לכתוב טעמי הפסק כדי שיוכל בעל הדין להראותו לבית אחר שיבררו אם האמת כדברי בית דין הראשון. ואף שהערוך השולחן בסי' יד כתב שזה רק בתנאי שכתבו בית דין הראשון בפסקם שהם נותנים רשות לעיין בפסקם, ואם לא כן אסור, יחיד הוא בחידוש שכל הפוסקים לא הזכירו דבר ומשמעות לשונם נראה שבכל אופן רשאי בית דין הגדול לעיין בפסק, וכן תמה עליו בשו"ת זקן אהרן ח"ב חו"מ סי' קכז דמסתימת הפוסקים אינו נראה כן.

דין אמירה לבעל דין שהדיין טעה

עוד קשה, שלכאורה הרא"ש סותר את עצמו, שהרי הטור בסי' קנד מביא תשובת הרא"ש (כלל צט סי' ו) על מקרה שהדיינים מנעו את שמעון מלבנות סמוך לחלונו של ראובן, וטעו בדין, וכתב שמצוות השבת אבידה מחייבת לומר לשמעון שמתור לו לבנות בסמוך לחלונו, ומשמע שאפילו אם שמעון לא שאל כלל מצוה לדיינים אחרים ששמעו את הפסק לומר לו כן. וכן כתב בשו"ת באר עשק סי' עב. ובשער המשפט סי' יט סק"א תמה על הכנסת הגדולה (מובא בקצות החושן סי' יט סק"א) שכתב שרק אם הבעל דין שואל הנדון אם דנו לו בצדק מותר לומר לו, שנעלם ממנו דברי הרא"ש שמבואר שאפילו בלא שאלה יש מצוה להגיד ולהשיב אבידה. ועל כל פנים מוכח מדברי הרא"ש שיש להרהר אחר פסק בית דין אחר. ובפרט אם רואה שהדיינים טעו בדבר משנה¹ שמבואר בש"ך בסי' כה סק"א אות ג ועוד מקומות שהדין בטל מעצמו אף אם הדיין לא חזר עדיין מהפסק. ויותר מזה מצינו שכתבו הרז"ה בסנהדרין דף יב ע"א והרשב"א בשו"ת ח"ב סי' ג והמאירי בסנהדרין דף לג ע"א (הובאו בבית יוסף שם מחודש ג) שהסיבה לפטור את הדיין כשטעה בדבר משנה היא "דמשום פשיעותא דבעל דין נגעו בה. דכל טועה בדבר משנה, דבר ברור

אין בית דין מדייק אחר פסק בית דין אחר

ב"ב דף קלח ע"ב מבואר שאין חוששים לבית דין טועים, ולכן אין בית דין יכול לסדר חליצה אלא אם כן הם מכירים את היבם והיבמה, שאם יסדרו חליצה מבלי להכיר חוששים שמא זה שחלץ כלל לא היה אלא מתחזה כאילו הוא היבם, ואחר כך תבוא היבמה לבית דין אחר ותבקש מהם אישור חליצה, והבית דין השני לא יחקור מי היה החולץ ויטמכו על הבית דין הראשון שודאי שאין את החולץ, ש"בי דינא בתר בי דינא לא דייקי, והיינו שאין דרך בית דין לחקור שמא היה פגם במעשה בית דין אחר ואינם בודקים כלל, אלא סומכים עליהם שבדאי עשו כדן. על פי גמ' זו כתב בשו"ת הרא"ש כלל פה סי' ה "ולא יתכן לי לכתוב פסק דין על מה שפסקו דיינים גדולים ונכבדים". וכן כתב עוד בספרו חזה התנופה סי' מ וז"ל: "ראובן ושמעון שבאו לדין זה עם זה בפני בית דין ויצא האחד זכאי, ושוב חזר בעל דינו ותבעו לפני בית דין אחר אינו זקוק לירד עמו לדין ולא להשיב על טענותיו וגם אין הבית דין השני רשאי לשמוע דבריו כלל אחר שיצא זכאי מבית דין הראשון".

דין זה הובא בבית יוסף סי' יב, בדרכי משה סוף סי' כ, בסמ"ע סי' יט סק"ב, בש"ך שם סק"ג, בהגהות רע"א סי' ג ובפתחי תשובה שם סק"ז. והלבוש בסי' יב סעיף ב הביא דין זה בזה הלשון: "אין לדין להזקק לשום דין שנעשה פסק עליו כבר, שאין שלום ויצא ממנו, אף על פי שנתון אחד אמתלא לדבריו שכפיהו לדון וכחאי גוונא אין להזקק לו, דבי דינא בתר בי דינא לא דייקי, שאם כן אין לדבר סוף". הערוך השולחן שם סעיף ג מעתיק דברי הלבוש ומוסיף "מלבד שזה גורם שנאה ומחלוקת... אלא אם כן הוא בענין שיתבאר בסי' י"ד סעי' ח' כשבעל דין אומר כתבו לי מאיזה טעם דנתוני כמו שנתבאר שם".

מחלוקת הפוסקים אם בזמן הזה יש לדייק

הפתחי תשובה בסי' יט סק"ג מביא שו"ת המבי"ט ח"ב סי' קעד שמביא בשם הרדב"ז שכל זה אינו אלא בזמנם, אבל בזמן הזה דייקין ודייקין, שהרי הרשב"א בח"א סי' אלף תקמ"ט (הובא ברבינו ירוחם נ"א ח"ז ובבית יוסף סי' לט מחודש כ) כתב וז"ל: "ואין לומר כאן דמסתמא כל שכתבו הדיינים בודאי היא אמרה להם כתובו, אף על פי שלא נזכר כן בתוך השטר... שאין חוששין לבית דין טועין... אפילו הכי בכאן מסתברא שאין אומרים כן. דאנן סהדי דרוב הדיינים שיושבין עכשיו בדין אינן בקיאים בכך. ולפיכך יש לחוש לכך דאפילו הן עצמן טועין הן בכך". ואם בזמן הרשב"א כן בזמן הזה לא כל שכן. אמנם, בשו"ת אבקת רוכל (למרחן הבית יוסף) סי' כא הביא דברי הרדב"ז והוסיף הגהה שלא כתב כן הרשב"א רק בדין ההוא שהוא זר אבל בשאר דינים אף בזמן הזה לא דייקין אחר בית דין. ובשו"ת חקרי לב סי' פה כתב הרב השואל שדברי הרדב"ז הם דעת יחיד [ועם כל זה כתב שם שבדיעבד אפשר לסמוך עליו, עייניש] והשיב החקרי לב בסי' פו שאין זה דעת יחיד אלא אף דעת כמה וכמה מגדולי הפוסקים, וכן כתב בשו"ת סמיכה לחיים (לרבי חיים פלאגי נכדו של החקרי לב) אהע"ז סי' ט באריכות. ובאורים ותומים סי' לט אורים סק"ג כתב שהש"ך שם ס"ק לו חולק על הרדב"ז וסובר שאין לדייק אחר בית דין רק במקום שיש ריעותא, וכן בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה תליתאה) ח"ב סי' קכג נקט נמי דלא כהרדב"ז, מ"מ דעת רוב הפוסקים דאף לדין אין בית דין אחר בית דין דייקי.

¹ יש לציין שיטעות בדבר משנה כוללת כל דבר המפורש בפוסקים, ושם היה הדיין יודע מזה לא היה פוסק מסברתו כנגדם (טור סי' כה). וכן אפילו בדבר שתלוי בסברא כתב הש"ך בסק"ט אות ב שאם מסתבר לרוב הדיינים להיפך או שהמנהג להיפך נחשב לטעות בדבר משנה. וטעות בשיקול הדעת היא במקום שיש מחלוקת הפוסקים שלא הוכרעה בשולחן ערוך ונשאי כליו, והדיין פסק כדעה אחת ורוב הדיינים פוסקים כדעה האחרת או שהמנהג כן.

הוא, והוא ליה לשיולי ולגלוי טעותא, ולא הוה ליה למסמך עילויה. וכשנטלה דיין להאכילה לכלבים, הוה לה למחויי. וכי לא מחה, איהו דפשע בשלוי". (ואף שהשי"ך בסק"א אינו פוסק כן מכל מקום מדבריהם נראה עד היכן הדברים מגיעים), ואם כן אם יראה הבית דין השני שיש טעות בדבר משנה, למה לא יפסקו כדן אם הפסק הראשון בטל וכאילו לא היה. ואף בטעות בשיקול הדעת ועדיין לא נעשה מעשה על פי הפסק הוכיח השי"ך בס"ק כט שלדעת כל הפוסקים הדין חוזר, ואם כן אפשר שאין הבעל דין מחויב לקיים הפסק.

יש לציין שמשמעות הפתחי תשובה בסי"ט סק"א היא שרשאים להגיד ישירות לבעל דין שהדין טעה, ומדייק כן מדברי האחרונים, אבל בספר חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל ו אות ח בהגה כתב שיש להקדים ולהתווכח עם הבית דין הראשון להוכיח להם את טעותם, ורק אם הבית דין מתעקש שלא לחזור, עליו לומר כן לבעל דין.

דברי הרא"ש הם לענין שאין הנתבע חייב להופיע לדין חוזר

ומכוח שתי הקושיות נראה שיש לחלק כמה חלוקים בדין זה, וכדלהלן:

הרא"ש בתשובת חזה התנופה נראה שמתייחס למקרה שהנתבע יצא זכאי בדין והתובע רוצה לתובעו שנית בבית דין אחר. ואם כן ניתן לומר שאף שלא ניתן לחייב את הנתבע לירד לדין פעם שניה, מכל מקום אין מניעה לבית דין אחר מלענין בטענות והפסק, ולפטור את הנתבע במקרה שהנתבע יצא חייב שלא כדן, או לכתוב לבית דין הראשון שטעו כדי שיחזרו בהם, כשהנתבע יצא זכאי שלא כדן. ומצאתי שכן כתב בהגהות מאזנים למשפט (מרי צבי הירש קאלישר) על שו"ע סי' יט וז"ל: "ונראה לי דודאי לא מסתבר שאם פסקו בית דין הראשון לא יהיו רשאים בית דין אחר לחפש אחריהם אם הבעל דין קובל לפניהם שלפי דעתו טעו בדין למה לא נחוש לדבריו הלא מצינו הרבה פעמים בש"ס אתו קמי דפלוגי וחלק על הראשון וכן ראייה ממה דכתבינן הטעם אם תובעו והוא כדי שיוכל להראות לחכם אחר אולי יסתיר הדין ויברר הטעות, וגם לא מסתבר שאחר שיצא זכאי מבית דין לא ימצא מנוח מבעל דין לכופו שידון עמו שנית זה ודאי אינו, לזה נראה דאם ירצה לדון ולטעון שנית דעמו אין נזקקין לו ואין גובין שום טענות או עדות אם לא שמברר שיש לו טענות או ראיות חדשות שלא היו אצל בית דין הראשון אבל בלא"ה לא יחזירו רק יראו הבית דין השני את הפסק דין והטענות הכתובין שם מבית דין ראשון ויחפשו אחריהם אם ימצאו טעות בדין ויתברר האמת". וכדברים האלה כתב גם בשו"ת זקן אהרן ח"ב חו"מ סי' קצו באריכות עיי"ש, וכתבו בהם לבאר שאין מחלוקת כלל בין הפוסקים אם בזמן הזה בודקין אחר פסק בית דין אחר, שלבדוק פעם הפסק והטענות שכבר נטענו מותר לכוי"ע, ובאופן זה מיייר המבי"ט והרדב"ז. אבל לענין קבלת הטענות והעדויות מחדש לכוי"ע אין שומעין, שאין לדבר סוף וגורם שנאה ומחלוקת וכמו שכתב הלבוש. אמנם בלשון הלבוש (בסי' יב ובסי' יד) לא משמע כן. וכן הערוך השולחן בסי' יב אינו סובר כן.

'ב"ד בתר ב"ד לא דייקי' אינו במקום שהטעות נראה לעין

ועוד יש לחלק, על פי דיוק בדברי הגמרא, שממנו מקור לדין הזה שכל דין זה שבי דינא בתר בי דינא לא דייקי' אמור לענין שבת דין רשאי לעשות מעשה או לגבות ממון ולהסתמך על פסק בית דין אחר מבלי לברר אם הבית דין נהג כדן (וכן משמע בש"ך סי' לט סי"ק לו), וכל זה בשתמא, או כשלא ניתן לברר, אבל אין מכלל זה ראייה שאם בעל דין מבקש לברר אם עשו כדן, וניתן לברר זאת בקלות על ידי עיון בפרוטוקול ובפסק דין, שיש לבית דין להימנע מלעשות כן. וכן מבואר בשו"ת חקרי לב סי' פו שאם בית דין כתב טעם פסק הדין ונראה שטעו, לא שייך לומר שאין לחוש לבית דין טועים, שהרי הטעות גלויה, ובדומה לשטר חליצה, שבוה אמרו בגמ' 'בי דינא בתר בי דינא לא דייקי', אם יתברר שחלצו שלא כדן, ודאי שלא יכתבו בית דין שטר חליצה. והביא שם עוד כמה פוסקים שהוכיחו כן, עיי"ש.

בדומה לזה כתב אף הגרי"ח פלאגי בשו"ת סמיכה לחיים אה"ע"ז

סי' ט, אלא שמוסיף בשם הרדב"ז שאף במקום שרואים הטעות והפסק אין לערער אחר פסק הדין, שהרי יתכן שנפסק על דרך הפשרה, רק במקום שהדין כתב טעמי הפסק על פי הדין, והדין אינו כן יש לערער על הפסק, אפילו לפי הסוברים שגם בזמנינו 'בי דינא בתר בי דינא לא דייקינן. ועיין שם שהאריך בזה הרבה. וכן כתב בשו"ת חתם סופר ליקוטים סי' נ שאם אינו ידוע מאיזה טעם פסקו הבית דין, אין להרהר אחריו שבודאי כדן פסק, אבל כשאומר טעם הפסק ויש פירא על דבריו, אין לדין אלא מה שענינו רואות שהרי הטעות לפנינו, ומכל מקום אין לקרוע הפסק, שמא ימצא יישוב על התמיהה, אבל אין לעשות מעשה על פי הפסק.

דעת התשב"ץ שצריך הסכמת הבית דין הראשון

על כל פנים נמצא לפי כל הפוסקים שהובאו כל שרואה הבית דין השני הטעות והפסק יכולים לבטל דברי בית דין הראשון, אלא שלדעת הסמיכה לחיים צריך שיהיה כתוב בפסק שנעשה על פי דין ולא בדרך פשרה, או שהפסק טועה רק לטובת צד אחד, שאז ידוע בודאי שאינו בדרך פשרה. ובמקום שבת דין השני ביטלו את הפסק, והם ידועים לבעלי תורה וחכמה, אין הצד שיצא חייב בבית הראשון חייב לציית לבית דין הראשון. ואף שבעלי הדין קיבלו בקנין לקיים פסק הבית דין, אין הקנין רק על הפשרה ולא על טעות, שקנין בטעות חוזר. ואף אם כתבו בין לדין בין לטעות, אין לשון טעות כוללת רק טעות בשיקול הדעת, ואפילו בשיקול הדעת כתב השי"ך בס"ק לו אות ב שקודם שהוציאו ממון על פי הפסק הדין חוזר.

שוב מצאתי בשו"ת הרשב"ץ ח"ג סי' קסה משמע שאינו סובר כן, וז"ל: "ונראה שהב"ד לא ירד לדין זה... ולא השגיח כלל לענין חזקה ומכל מקום אין כח ביד בית דין לבטל דין שדן בית דין אם לא שיוודה הבית דין שהוא טועה או הוא קיים ואם אינו קיים ישאר הדבר על דינו דבי דינא בתר בי דינא לא דייקי כדאיתא בפרק יש נוחלין (ב"ב דף קלח ע"ב) וכן אמרו (שם דף קל ע"ב) כי אתי לקמינו פסקא דדינא דלא מסתבר לכו לא מקרע תקרעוניה". מרהיט לישנו משמע שאפילו אם מוצא בית דין השני טעות מפורשת אין כוח בידם לבטל דבריהם, אמנם אפשר לדחות שלא כתב כן רק במקום שלפי הנראה טעו הבית דין ולא במקום שהטעות מפורשת. ומכל מקום דעת כל הפוסקים אינו כן, אלא שאם נמצא טעות מפורשת הדין בטל. והראיה שהביא התשב"ץ ממה שאמר רבא לרב פפא ולרב הונא בריה דרבי יהושע שלא יקרעו לאחר מותו פסק דין שלו שיש להם קושיא עליו, שמא אם היה חי לאהרן ישיב את הקושיא, יש לציין שדעת הרבה ראשונים שם שאין דין אמור רק בין תלמיד לרב, עיי"ש בנמוקי יוסף ובחידושי הר"ן ובריטב"א ועוד. ועל כל פנים נראה שהנתבע יכול לומר קים לי דאינו חייב לציית לבית דין הראשון.

דין שאינו מצוי ודין זר

חילוק נוסף מצינו ביד רמה ב"ב דף קלח ע"ב שאין אומרים 'בי דינא בתר בי דינא לא דייקי' ואין חוששים לבית דין טועים רק בדין שכיח שבתי דינים רגילים בו, אבל דין שאינו שכיח ואין רוב בתי דינים רגילים בו יש לחשוש שמא טעו. ומאריך להביא כמה ראיות לזה. ועיין בשו"ת חקרי לב (שם) שהאריך בדבריו.

וכן בדין זר כתב הבית יוסף בשו"ת אבקת רוכל (שם) שדייקין אחר בית דין. וכן אם יש דבר סתום בפסק הדין או שהוסיפו טענות כתב בשו"ת הרא"ש כלל פה סי' ה שיכול לילך לבית דין אחר, וכן כתב בהגהות מאזנים למשפט שהובא לעיל, ואינם חייבים לחזור ולדון באותו בית דין.

להשלמת הענין, למודעי אני צריך, שלא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול, ואפושי פלוגתא לא מפשינן, ולא באנו בדברינו להרבות ברב, רק להודיע הדין על מכונו. ודבר ידוע לכל מבין שפעמים הרבה אף שנראה בפשטות שהפסק הוא נגד דין מפורש, יש חילוק דק שמשנה את הדין לגמרי. והדברים האמורים הם רק כשגדולי ישראל אומרים שיש טעות מפורשת. ואסיים בברכת שלום.

חדש

מודעא רבה לאורייתא
הופיע הספר שרבים ציפו לאורו
"סדר הדין"

חדש

מאת הגאון הרב אברהם דרברמדיקר שליט"א – חבר ביה"ד "נתיבות חיים"

בו יבואר: זכויות בעלי הדין, סדר פסקי הדין, קביעת מקום הדין, זכויות ערעור, קבלת עדות ודיני הליכה לערכאות

ניתן להשיג את הספר במזכירות בית הדין "נתיבות חיים", טל: 02-5023637

הקדשות והנצחות לעלון הבא התקבלנה בברכה עד ליום כ' חשוון

בטלפון: 02-5023637 או בפל': 052-7642-346